

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-84-14>

УДК 005.8:[330.342.146:364-057.36

Вербицька А.В.

завідувач кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Дивнич Г.А.

доцент кафедри іноземної філології,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Нагорна Н.С.

декан факультету соціальних технологій,
оздоровлення та реабілітації,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Петрик О.Л.

доцент кафедри кримінального права та правосуддя,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Verbytska Anna, Dyvnych Hanna, Nahorna Nadiia, Petryk Olena
Chernihiv Polytechnic National University

МАТРИЦЯ ВЗАЄМОДІЇ КЛЮЧОВИХ СТЕЙКХОЛДЕРІВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ВЕТЕРАНІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

MATRIX OF INTERACTION BETWEEN KEY STAKEHOLDERS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT AS A DETERMINANT OF REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL, VETERANS AND THEIR FAMILY MEMBERS

Стаття присвячена обґрунтуванню матриці взаємодії ключових стейкхолдерів розвитку соціального підприємництва як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей. Умовою розвитку соціального підприємництва є синергетична взаємодія (партисипація) ключових стейкхолдерів: держава-громада-бізнес-освіта, що створює можливості для формування соціального капіталу. У статті представлені узагальнені результати емпіричних досліджень: анкетування ринкових суб'єктів «Роль бізнесу як катализатора розвитку соціального підприємництва в процесі реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей»; анкетування учасників освітнього процесу «Сприяння розвитку соціального підприємництва в університеті»; анкетування членів організацій громадянського суспільства «Сприяння розвитку соціального підприємництва в громаді». Результати опитувань покладено в основу визначення конструктивних залучення та взаємодії ключових стейкхолдерів («державно-громада-бізнес-освіта») до процесу розвитку соціального підприємництва як інструменту реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей.

Ключові слова: соціальне підприємництво, реінтеграція ветеранів, матриця взаємодії стейкхолдерів, соціальний капітал, публічно-приватне партнерство.

The article is devoted to the development of a matrix of interaction of key stakeholders of social entrepreneurship development ("state-society-business-education") as determinants of reintegration of servicemen, veterans and their family members. A condition for the development of social enterprises is the synergistic interaction (participation) of key stakeholders: state-community-business-education, which creates opportunities for the formation of social capital. The article presents the generalized results of empirical research: a survey of market entities "The role of business as a catalyst for the development of social enterprises in the process of reintegration of military personnel, veterans and their family members"; a survey of participants in the educational process "Promoting the development of social entrepreneurship at the university";

a survey of members of civil society organizations "Promoting the development of social entrepreneurship in the community". The results of the surveys are used as a basis for determining the structures of involvement and developing a matrix of interaction of key stakeholders ("state-society-business-education") in the process of development of social enterprises as a tool for the reintegration of servicemen, veterans and their family members. The proposed matrix includes four components: under the public administration component – functions and duties of the state, such as the creation of financial instruments, provision of educational and psychological programs, as well as regulation of business processes; by the public management component – takes into account the development of local initiatives, the creation of a favourable social environment and the involvement of local resources to support social enterprises; by the economic component – determines the mechanisms of financial support, training programs and development of business skills; by the educational component – the role of higher education institutions in the formation of competencies in the field of social entrepreneurship. The developed matrix is a tool for the implementation of projects, programs and strategies of the development of social enterprises as determinants of the reintegration of servicemen, veterans and their family members.

Key words: social entrepreneurship, reintegration of veterans, stakeholder interaction matrix, social capital, public-private partnership.

Постановка проблеми. В умовах війни однією з ключових сфер, що потребує уваги теоретиків та практиків, є реінтеграція військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС (російсько-української війни) (надалі – ветеранів) та членів їх сімей. У контексті сучасного стану та перспективного планування повоєнної відбудови виникає необхідність дослідження механізмів взаємодії ключових стейкхолдерів (держави, громади, освіти, бізнесу) у процесі реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей. Варто відмітити, що аспекти, пов'язані з визначенням ролі соціального підприємництва як детермінанти успішної реінтеграції в цивільне життя, залишаються мало дослідженими. Створення умов для реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей на рівні громади зміцнює мережі соціального захисту допомоги та створює умови для стійкої реінтеграційної політики на рівні держави. Реінтеграційний процес буде успішним на засадах партисипативного підходу, що передбачає участь тих, хто повертається, та приймаючих громад для вирішення проблем. Ініціативи на рівні громади за принципом «знизу-догори» можуть посилити підтримку реінтеграційного процесу та сприяти розбудові екосистеми такої підтримки.

Ключовою детермінантою успішної реінтеграції може слугувати соціальне підприємництво [1]. Соціальне підприємство створює умови, що забезпечують реінтегрантам дохід та інші переваги через цінність діяльності [2]; виступаючи способом боротьби з бідністю та маргіналізацією [3], соціальне підприємство допомагає зосередитися на діяльності, набувати знань та розвивати навички, набувати впевненості у власних силах та отримувати підтримку від команди-однодумців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові праці зарубіжних дослідників стосуються соціально-психологічних аспектів реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей (Elnitsky S.A, Fisher M.P., Blevins C.L.) [4], а також розкривають методи залучення стейкхол-

дерів у процес досліджень з питань реінтеграції ветеранів (Besterman-Dahan K., Nahm B., Chavez M., Heuer J., Melillo C., Lind J., Dillahunt-Aspillaga C., Ottomanelli L.) [5]. Результати проведеного дослідження спираються на останні напрацювання вітчизняних науковців, які розділяють ідею визначального впливу соціального підприємництва на розвиток країни в умовах війни та повоєнного відновлення. Богацька Н. розкриває мету діяльності соціального підприємництва після війни [6]. Ачкасова О. пропонує заходи, які створюють можливості для розвитку соціального підприємництва в Україні задля поліпшення життя суспільства, виходу з соціально-економічної кризи та розвитку країни в цілому [7]. Ільченко В., Пістунова В. розглянуто заходи з організаційно-інформаційної та фінансової підтримки соціальних підприємств, які надають вітчизняні й міжнародні організації, держава та інші установи в умовах воєнного стану [8]. Нагорною Н. виокремлено особливості розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану з наголосом на реінтеграційній ролі [9]. У роботах Захаріної (Коленіченко) Т.І. розкрито аспекти реінтеграції ветеранів, в основу співпраці інституційних суб'єктів соціальної реінтеграції ветеранів авторкою покладено стейкхолдерський підхід [10; 11].

Попередні дослідження авторів (Вербицька А., Дивнич Г., Петрик О., Нагорна Н., Максьом К., Ревко А.) розкривають теоретико-прикладні аспекти соціального підприємництва в Україні та за кордоном, чинники його розвитку, значення соціального підприємництва як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей [1; 12–15].

Разом із тим потребують окремого вивчення питання залучення та взаємодії стейкхолдерів розвитку соціального підприємництва («держава-громада-бізнес-освіта») як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей.

Метою статті є розроблення матриці взаємодії ключових стейкхолдерів розвитку соціального

підприємництва («держава-громада-бізнес-освіта») як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей на основі визначення механізмів їх залучення.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у процесі реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей мають відігравати ключові стейкхолдери соціального підприємництва: держава, що через механізми стимулювання має визначити інституціональні засади та стратегію розвитку соціального підприємництва; громада, в якій і мають створюватись соціальні підприємства, формуватися соціальний капітал та соціальна партисипація задля досягнення соціальних змін за ініціативою “bottom-up (знизу-вгору)”»; бізнес у ролі інвестора, партнера, ментора; освіта як інструмент формування обізнаності про соціальне підприємство, розвитку підприємливості та емоційного інтелекту, підвищення мотивації до заснування соціальних підприємств військовослужбовцями, ветеранами та членами їх сімей.

У численних наукових працях обґрунтовано цінність отримання синергетичного ефекту від проактивної участі різних зацікавлених сторін, в основу якого покладено науковий підхід використання моделі Quadruple Helix (чотириланкової спіралі) – для стимулювання інновацій, співпраці та сталого розвитку у проєктній діяльності [16], підвищення конкурентоспроможності вищої освіти [17], у процесі реінтеграції ветеранів війни [18].

Вважаємо, що умовою розвитку соціального підприємництва є партисипація ключових стейкхолдерів: держава-громада-бізнес-освіта, що створює можливості для формування соціального капіталу. Синергетичний ефект співпраці зацікавлених сторін перетворює ветеранські соціальні підприємства на вагомий сектор соціальної економіки, що створює можливості для формування соціального капіталу.

Якщо розглядати співпрацю зацікавлених сторін в аспекті державного управління, то маємо відзначити, що державна підтримка вимагає існування відповідної законодавчої бази. Водночас, правове регулювання соціального підприємництва все ще знаходиться на етапі розробки і є важливим питанням найближчого майбутнього [13]. Як відзначають дослідники, нормативного визначення поняття «соціальне підприємство» не має, але у правовому полі існують категорії, які близькі до нього, і це створює ризик змішування понять [19]. З початку 2020 року в Україні діє Концепція реалізації державної політики у сфері розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року, що передбачає заохочення з боку держави суб'єктів господарювання, які під час своєї діяльності дотримуватися міжнародних стандартів та принципів

відповідального ведення бізнесу. Серед результатів її виконання зазначено створення сприятливих правових, фінансових та організаційних умов для розвитку соціально відповідального бізнесу [20]. Тому дослідники підкреслюють важливість нормативного закріплення поняття «соціальне підприємство» та механізмів державного управління розвитком соціального підприємництва для нашої держави з точки зору післявоєнного відновлення України, адже розвиток соціального підприємництва дозволить зменшити частину витрат з державного бюджету на вирішення проблем соціально незахищених людей, кількість яких збільшиться у післявоєнний період [6].

Погоджуємося з науковою думкою про те, що державно-приватне партнерство в Україні перебуває в стадії активного розвитку і за відповідного правового та організаційного економічного забезпечення може сприяти вирішенню багатьох соціально-економічних проблем як держави, так і регіонів. Це підтверджує досвід успішної реалізації проєктів державно-приватне партнерство у багатьох країнах світу. Важливою передумовою успіху державно-приватного партнерства є розширення повноважень територіальних громад та їх фінансових можливостей [21].

Розглянемо механізми залучення громади до розвитку соціального підприємництва. На думку науковців, саме територіальні громади повинні бути зацікавленими у розвитку соціального підприємництва, адже воно допомагає надавати державні послуги в новий спосіб та задовольняти потреби громади; створювати робочі місця; збагачувати професійний досвід людей, які працюють у соціальних підприємствах; розширювати активність громадян, які можуть самостійно розв'язувати свої проблеми та брати відповідальність за своє життя; відроджувати сільські та міські території та поліпшувати їх соціальну інфраструктуру тощо [22, с. 149].

Опитування «Сприяння розвитку соціального підприємництва в громаді», проведене у грудні 2023 року серед громадських організацій Чернігівщини, свідчить про високу зацікавленість громади у розвитку соціального підприємництва. Серед 40 опитаних голів та учасників громадських організацій, проєктних менеджерів – 48% респондентів дуже добре обізнані у даній темі і ще 33% – «щось чули» про соціальне підприємство. Також, 33% респондентів відмітили соціальне підприємство як надзвичайно важливе для України, а решта – як важливе, що свідчить про розуміння респондентами ефекту від розвитку соціального підприємництва для розвитку нашої держави, а саме, як зазначено у відповідях: для вирішення соціальних проблем, надання підтримки вразливим верствам населення,

створення нових робочих місць, збільшення соціальної відповідальності бізнесу, розвитку економічного потенціалу громад. До того ж, 100% респондентів відмітили, що соціальне підприємництво є інструментом підтримки ветеранів, надаючи їм можливість зайнятості у цивільному житті (27%), реалізувати свої знання і навички (26%), підтримуючи їх економічно (21%).

Серед факторів, які на думку громадських організацій впливають на заснування соціальних підприємств ветеранам: навчальна підготовка до підприємницької діяльності (90%), наявність фінансової підтримки (86%), державна підтримка (67%), наявність нормативно-правового регулювання (57%). Таким чином, на перше місце висуваються необхідні знання і навички та фінансування. Як провідна роль громадських організацій, респондентами виділяється консультативна підтримка (90%), тобто знову ж таки надання необхідних знань. Трошки менший показник має роль громадських організацій у лобюванні необхідних змін у місцевих програмах економічного розвитку (76%), що також напряму пов'язано з розумінням необхідності державної підтримки для успішного соціального підприємництва. Серед інших функцій громадських організацій виділено: проведення необхідних заходів неформальної освіти для ветеранів, партнерство, реалізація спеціальних проєктів, підтримка соціальних підприємств у ролі співорганізаторів, підтримка попиту на товари і послуги, лобювання необхідних змін до національного законодавства.

З точки зору громадського сектору Чернігівщини, для розвитку соціального підприємництва важливе залучення також інших стейкхолдерів таких як: органи місцевого законодавства, малий і середній бізнес, окремі спільноти (ветеранські, жінок ветеранів, внутрішньо-переміщених осіб тощо) (86%), заклади вищої освіти (62%), великий бізнес (50%), засоби масової інформації (50%), органи державного управління (43%). Як показують результати опитування, громадські організації вже мають досвід співпраці з різними стейкхолдерами в рамках реалізації своєї статутної діяльності, серед них головним чином з: окремими спільнотами ветеранів; органами місцевого самоврядування; закладами вищої освіти та засобами масової інформації, що свідчить про високий потенціал громадських організацій до залучення до мережі підтримки розвитку ветеранського соціального підприємництва.

У листопаді 2023 року проводилося онлайн-анкетування «Роль бізнесу як каталізатора розвитку соціального підприємництва в процесі реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей» представників бізнесу Чернігівської області, у якому взяли участь 55 респондентів, з них:

52% представляють малий бізнес, 14% – державний сектор, 10% – середній бізнес, 9% – мікро-бізнес, 5% – великий бізнес, 5% – інші види, 1% – громадський сектор. Узагальнений аналіз результатів анкетування дозволив визначити пріоритетні ролі бізнесу у підтримці повернення ветеранів до цивільного життя через відкриття ними соціальних підприємств: співпраця з соціальними підприємствами, заснованими ветеранами, як з постачальниками/посередниками/партнерами (55% респондентів обрали дану відповідь; при цьому респонденти мали змогу обирати кілька варіантів відповідей); надання можливостей ветеранам працювати в соціальних підприємствах (55% респондентів обрали дану відповідь); надання консультативної допомоги та/або менторської підтримки соціальним підприємствам ветеранів; надання фінансової підтримки соціальним підприємствам, заснованим ветеранами (33% респондентів обрали дану відповідь). Щодо готовності опитаних представників бізнесу реалізувати конкретні заходи для підтримки соціальних підприємств, заснованих ветеранами та членами їх сімей визначено такі пріоритетні напрями: надання консультативної допомоги ветеранам, які хочуть створити соціальне підприємство (38% респондентів обрали дану відповідь); респонденти мали змогу обирати кілька варіантів відповідей); проведення навчань для ветеранів із управління бізнесом (33% респондентів обрали дану відповідь); співпраця з соціальними підприємствами ветеранів у сфері закупівлі товарів і послуг (33% респондентів обрали дану відповідь). Реалізація заходів для підтримки соціальних підприємств, заснованих ветеранами, на думку респондентів, найбільшою перевагою може мати покращення репутації компанії як соціально відповідальної (72% респондентів обрали дану відповідь).

Так само за допомогою онлайн-анкетування проведено опитування 48 респондентів – викладачів закладів вищої освіти. Результати анкетування «Сприяння розвитку соціального підприємництва в університеті» показали, що рівно половина опитаних (50%) знають, що таке соціальне підприємство і можуть, за потреби, пояснити даний термін, і ще 38% принаймні щось чули про це поняття. Лише 4% вказали що не знають що таке соціальне підприємство, що свідчить про загалом високий рівень обізнаності академічної викладацької спільноти про даний феномен. При чому, концепт соціального підприємництва поширюється серед студентської спільноти, адже 54% респондентів відповіли ствердно на питання чи включає їх освітня програма освітні компоненти, які містять інформацію щодо соціального підприємництва. Таким чином, викладачі активно долучаються до інформування здобувачів

вищої освіти про дане явище. І не викликає здивування той факт, що більшість респондентів відмітили розвиток соціального підприємництва як важливий (58%) та надзвичайно важливий (27%).

На питання «Які, на Вашу думку, заходи можуть сприяти розвитку соціального підприємництва в Україні?» ми отримали майже рівномірний розподіл відповідей по чотирьом варіантам напрямів: розробка законодавства, яке регулює діяльність соціального підприємництва (75%), надання фінансової підтримки соціальним підприємствам (73%), інформування про соціальне підприємництво (62,5%) та впровадження курсів та освітніх програм (50%). Як бачимо, порівняно більшого значення викладачі надають ролі держави у законодавчій площині та фінансуванні соціального підприємництва. Водночас, на питання щодо ролі самих викладачів у розвитку соціального підприємництва, найбільшої ваги набрали такі відповіді як: участь у круглих столах/семінарах (58,3%), впровадження окремих тем у викладанні (45,8%), формування необхідних навичок та вмій в рамках іншої дисципліни (39,6%), надання студентам курсових проєктів по соціальному підприємництву (35,4%) та викладання цілісного курсу з соціального підприємництва (31,3%).

79% респондентів розглядають СП як інструмент підтримки ветеранів. І 70,8% респондентів відмітили навчальну підготовку до підприємницької діяльності як фактор, що впливає на успіх заснування соціальних підприємств ветеранами. Роль університету в екосистемі підтримки ветеранського соціального підприємництва вбачається передусім у наданні консультативної допомоги (83,3%), впровадженні програм та курсів з соціального підприємництва (64,6%), навчанні і мотивуванні здобувачів вищої освіти до відкриття соціальних підприємств (54,2%). Водночас, вбачається вигода для університетів від впровадження курсів з соціального підприємництва, зокрема по 62,5% відповідей: підвищення репутації в суспільстві, зростання показників у рейтингу соціальної відповідальності та підвищення спроможності до участі в грантових проєктах. Таким чином, залучення закладів вищої освіти до екосистеми розвитку соціального підприємництва розглядається як взаємовигідне та перспективне.

На підставі результатів опитувань та дослідження механізмів залучення ключових зацікавлених сторін до процесу розвитку соціального підприємництва розроблено матрицю взаємодії ключових стейкхолдерів розвитку соціального підприємництва («державно-громада-бізнес-освіта») як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей (рис. 1).

Матриця враховує інтереси кожної з груп стейкхолдерів, визначаючи їх роль та відповідальність

у спільному процесі синергетичної взаємодії (партиципації) задля розвитку соціального підприємництва як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей. Матриця визначає: за компонентою державного управління – функції та обов'язки держави, такі як створення фінансових інструментів, забезпечення освітніх та психологічних програм, а також регулювання бізнес-процесів; за компонентою громадського управління – враховує розвиток локальних ініціатив, створення сприятливого соціального середовища та залучення місцевих ресурсів для підтримки соціальних підприємств; за економічною компонентою – визначає механізми фінансової підтримки, програми навчання та розвитку бізнес-навичок; за освітньою компонентою – роль закладів вищої освіти у формуванні компетентностей у сфері соціального підприємництва.

Особливостями реалізації механізмів залучення держави до процесу розвитку соціального підприємництва як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей в Україні визначено: розробку нормативно-правової бази, що визначатиме статус соціальних підприємств, їхні права та обов'язки, а також механізми підтримки; розробку програм фінансової підтримки для соціальних підприємств, які включатимуть пільги, субсидії, соціальне замовлення та грантові механізми фінансування; забезпечення фінансової підтримки програм та проєктів, спрямованих на підтримку соціального бізнесу, створеного ветеранами; удосконалення системи навчання та розвитку навичок як необхідної умови успішної реінтеграції.

Залучення громадського сектору до розвитку соціального підприємництва військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей вбачається важливим за такими напрямками: лобювання змін у профільних міністерствах задля покращення умов розвитку соціального підприємництва та розвитку системи пільг для військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей, які прагнуть відкрити соціальне підприємство; лобювання створення/вдосконалення електронних сервісів соціальної та соціально-психологічної підтримки для ветеранів; партнерська підтримка ветеранських ініціатив, досвід впровадження соціальних проєктів та мережу стейкхолдерів, які зацікавлені у розвитку громади і можуть бути залученими до підтримки соціального підприємства та популяризації його товарів/послуг; проведення навчань з соціального підприємництва та розвитку компетентностей для даної сфери.

Механізмами залучення бізнесу до розвитку соціального підприємництва, спрямованого на підтримку військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей є фінансова підтримка бізнесу, що може включати інвестиції у соціальні підприємства,

ЗАКЛАДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

- Залучення науковців та викладачів до розробки державних та регіональних програм розвитку соціального підприємництва та в аспекті реінтеграції ветеранів.
- Організація освітнього процесу з соціального підприємництва: засобами формальної та неформальної освіти для студентів, представників громади, в т.ч. і ветеранів та членів їх сімей.
- Організація та проведення інформаційних заходів на рівні громади, спрямованих на формування та розвиток культури сприйняття та підтримки соціально-підприємницьких ініціатив.
- Організація та проведення освітніх та консультативних заходів за участі представників бізнесу: конкурси стартапів, пітчінги, форуми, рекрутингові івенти.

СУБ'ЄКТИ БІЗНЕСУ

- Створення системи підтримки соціальних підприємств, заснованих ветеранами та їх сім'ями, на рівні громади через комплекс інструментів (інвестиції, кредитні ресурси, гранти, краудфандинг, філантропія, нетворкінг, нематеріальна підтримка, інші джерела фінансування).
- Розроблення практико-орієнтованих менторських програм/стажувань з розвитку підприємницьких навичок ветеранів та членів їх сімей, включаючи консультування, навчання та менторство, проведення та участь профільних івентів.
- Реалізація програм соціальної відповідальності (корпоративної соціальної відповідальності) за напрямками підтримки розвитку соціального підприємництва, заснованого ветеранами та/або членами їх сімей.

ВETERАНИ ТА ЧЛЕНИ ЇХ СІМЕЙ

- Проактивна участь ветеранів і членів їх сімей у робочих групах з громадської безпеки та відновлення громад.
- Організація/участь у спільних заходах (форуми, круглі столи, тощо).
- Реалізація програм підтримки на засадах "рівний-рівному".

ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

- Представництво громадських організацій-засновників соціальних підприємств або з підтримки ветеранів та членів їх сімей у робочих групах з громадської безпеки та відновлення громад.
- Організація заходів та інформаційних кампаній з питань розвитку соціального підприємництва (форуми, круглі столи, тренінги).
- Моніторинг виконання положень національного законодавства щодо підтримки ветеранів та розвитку соціального підприємництва.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

- Розроблення нормативно-правової бази щодо соціальних підприємств.
- Впровадження програм фінансової підтримки для соціальних підприємств, які включатимуть пільги, субсидії, соціальне замовлення та грантові механізми фінансування.
- Забезпечення фінансової підтримки програм та проектів, спрямованих на розвиток соціального бізнесу, створеного ветеранами.
- Удосконалення системи навчання та розвитку навичок як необхідної умови успішної реінтеграції.

Рис. 1. Матриця взаємодії ключових стейкхолдерів розвитку соціального підприємництва («держава-громада-бізнес-освіта») як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей

які засновані ветеранами та/або їх сім'ями, або ті, які реінвестують дохід у підтримку ветеранських спільнот; впровадження програм соціальної відповідальності, спрямованих на включення ветеранів та членів їх сімей до бізнес-процесів, що сприяє підтримці ветеранів у переході до цивільного життя, розвитку інклюзивних бізнес-моделей та підвищує інклюзивність і сталість суспільства; впровадження програм розвитку навичок, менторській супровід та інші можливості для професійного розвитку та підвищення підприємницької спроможності ветеранів.

Сфера освіти може залучатися до процесу розвитку соціального підприємництва як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей на засадах партисипативного підходу у взаємодії із орієнтиром на потреби та можливість цільової аудиторії: за вектором співпраці «освіта-держава-ветерани» (науковий аналіз концептуальних основ розробки та впровадження Стратегії розвитку соціального підприємництва в Україні як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей; розробка та впровадження освітніх короткотермінових курсів з соціального підприємництва військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей з метою їх професійної реінтеграції); за вектором співпраці «освіта-бізнес-ветерани» (залучення представників бізнесу в якості менторів, експертів у ході реалізації освітнього процесу з соціального підприємництва; залучення представників бізнесу до грантової підтримки (інвестицій) соціальних бізнес-ініціатив представників як результату реалізації закладами освіти (університетами) своїх соціальних проєктів; напрацювання та реалізації спільних заходів: ярмарки вакансій (рекрутингові івенти), форуми підприємців, конкурси стартапів; за вектором співпраці «освіта-громада-ветерани» (залучення науковців та практиків соціального підприємництва до розробки концепцій розвитку соціального підприємництва на місцевому рівні, в тому

числі з урахуванням ветеранського напрямку; розробка рекомендацій та напрямів підвищення рівня поінформованості громадськості про соціальне підприємництво шляхом впровадження інформаційних кампаній; освітні та бізнес-заходи з тематики соціального підприємництва для представників місцевої влади, бізнесу, недержавного сектору, місцевих активістів та лідерів думок).

Висновки. Зважаючи на багатоаспектність явища «соціальне підприємництво», необхідно розглядати комплексний підхід до його розвитку в Україні, із залученням низки стейкхолдерів з державного, освітнього, бізнес середовища та громадського сектору. Проведені опитування свідчать про високий ступінь розуміння необхідності соціального підприємництва для нашої держави та її післявоєнного відновлення, зокрема як інструменту реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей представниками державного, недержавного та приватного секторів. Закордонний досвід дозволяє вивчати кращі практики та адаптувати їх до вітчизняних умов при розробці законодавства та державних програм з підтримки соціального підприємництва. Водночас, місцеві громади та бізнес вбачаються як рушійні сили розвитку соціальних підприємств на місцях через інструменти партнерства, співпраці, консультування, лобювання інтересів, створення попиту на товари/послуги соціальних підприємств тощо. Разом із, роль закладів вищої освіти є визначною як осередків необхідних знань та вмінь, центрів професійної перепідготовки та реалізації інформаційно-виховних заходів щодо формування соціально-підприємницької культури наступних поколінь, платформ для об'єднання зусиль та комунікації стейкхолдерів. Запропонована матриця взаємодії ключових стейкхолдерів розвитку соціального підприємництва як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей демонструє напрями, за якими зацікавлені сторони можуть співпрацювати задля розвитку соціального підприємництва.

Список літератури:

1. Нагорна Н., Максѡм К. Соціальне підприємництво як детермінанта реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей. *Габітус*. 2022. №. 36. С. 272–276. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.36.45>
2. Suiter S.V., Wilfong C.D. Healing work. *Social Enterprise Journal*. 2020. Vol. 16 No. 1. P. 82–99. DOI: <https://doi.org/10.1108/SEJ-07-2019-0046>
3. Diochon M. Social Entrepreneurship and Effectiveness in Poverty Alleviation. *Journal of Social Entrepreneurship*. 2013. Vol. 4:3. P. 302–330. DOI: <https://doi.org/10.1080/19420676.2013.820779>
4. Elnitsky C.A., Kilmer R.P. Facilitating reintegration for military service personnel, veterans, and their families: An introduction to the special issue. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2017. Vol. 87(2). P. 109–113. DOI: <https://doi.org/10.1037/ort0000252>
5. Besterman-Dahan K., Hahm B., Chavez M. Enhancing Veteran Community Reintegration Research (ENCORE): Protocol for a Mixed Methods and Stakeholder Engagement Project. *JMIR Research Protocols*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.2196/42029>
6. Богацька Н. Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-4>

7. Ачкасова О. Розвиток соціального підприємництва в Україні в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40>
8. Ляченко В., Пістунова В. Можливості фінансування соціального підприємництва в Україні. *Підприємство та інновації*. 2023. № 26. С. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/26.7>
9. Нагорна Н.С. Особливості розвитку соціального підприємництва в умовах воєнного стану. *Психологічні студії*. 2023. № 2. С. 146–154.
10. Захаріна Т. Соціально-інституційні характеристики реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Social Work and Education*. 2023. Вип. 10. №. 1. С. 17–26. DOI: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.2>
11. Коленіченко Т.І. Інституційні суб'єкти соціальної реінтеграції ветеранів в умовах війни: стейкхолдерський підхід. Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій. 2022. С. 269–282. DOI: <https://doi.org/10.54929/monograph-12-2022-06-03>
12. Verbytska A. Socio-economic mechanism of reintegration of ATO / OOS veterans in the sphere of social protection. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 2 (26). С. 48–57. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-48-56](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-48-56).
13. Петрик О.Л. Механізми залучення держави до процесу розвитку соціального підприємництва як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 3. С. 37–40.
14. Duvnych H. Higher education trend: social entrepreneurship as the key transversal skill. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. Issue 3. С. 21–28. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-3-3>
15. Ревко А. Роль соціального підприємництва у нагромадженні соціального капіталу та вирішенні проблем громади в умовах цифровізації економіки регіону. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-3911>.
16. Čiutiene R., Kholiavko N., Karpenko A., Plynokos D., Karpenko N. Synergy Effects for Project Stakeholders Under the Quadruple Helix Model. *2023 IEEE 12th International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications (IDAACS)*. Dortmund, Germany. 2023. P. 917–922. DOI: <https://doi.org/10.1109/IDAACS58523.2023.10348760>.
17. Холявко Н.І., Вербицька А.В., Децюк Т.М. Концептуалізація блоків інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти України за концепцією Quadruple Helix. *Інтелект XXI*. 2019. № 4. С. 107–116.
18. Захаріна Т.І. Особливості організації процесу реінтеграції ветеранів гібридної війни: підхід Quadruple Helix. *Педагогічні науки : зб. наук. праць*. 2023. Вип. 102. С. 62–67.
19. Михайліна Т.В., Мозгова Н.А. Поняття соціального підприємництва та його співвідношення із суміжними категоріями у правовій площині. *Академічні візії*. 2023. № 22. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/544/496>
20. Концепція реалізації державної політики у сфері розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>
21. Шемігон О.І., Вихор М.В., Руденко М.В. Публічно-приватне партнерство як інструмент соціально-економічного розвитку села. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 12. С. 31–36.
22. Белов Д., Белова М., Палапа Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 75. С. 149–154. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/275683/270675>

References:

1. Nahorna N., Maksom K. (2022) Social entrepreneurship as a determinant of reintegration of military personnel, veterans of the ATO/OOS and their family members. *Habitus Scientific journal of sociology and psychology*, no. 36, pp. 272–276. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.36.45>
2. Suiter S.V., Wilfong C.D. (2020) Healing work. *Social Enterprise Journal*, vol. 16, no. 1, pp. 82–99. DOI: <https://doi.org/10.1108/SEJ-07-2019-0046>
3. Diochon M. (2013) Social Entrepreneurship and Effectiveness in Poverty Alleviation. *Journal of Social Entrepreneurship*, vol. 4:3, pp. 302–330, DOI: <https://doi.org/10.1080/19420676.2013.820779>
4. Elmitsky C.A., Kilmer R.P. (2017) Facilitating reintegration for military service personnel, veterans, and their families: An introduction to the special issue. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 87(2), pp. 109–113. DOI: <https://doi.org/10.1037/ort0000252>
5. Besterman-Dahan K., Nahm B., Chavez M. (2023) Enhancing Veteran Community Reintegration Research (ENCORE): Protocol for a Mixed Methods and Stakeholder Engagement Project. *JMIR Research Protocols*. DOI: <https://doi.org/10.2196/42029>
6. Bohatska N. (2023) Perspektyvy rozvytku sotsialnoho pidpryemnytstva v Ukraini [Prospects for the development of social entrepreneurship in Ukraine]. *Economics and society*, no. 53. Available at: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2614/2532>
7. Achkasova O. (2022) Development of social entrepreneurship in ukraine under martial law. *Economy and Society*, no. 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-40>
8. Ilchenko V. & Pistunova V. (2023) Possibiliries of financing social entrepreneurship in Ukraine. *Entrepreneurship and Innovation*, no. 26, pp. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/26.7>

9. Nahorna N. (2023) Peculiarities of the development of social entrepreneurship under war state. *Psychological studies*, no. 2, pp. 146–154.
10. Zakharina T. (2023) Socio-institutional reintegration characteristics of hybrid war veterans. *Social Work and Education*, vol. 10(1), pp. 17–26. DOI: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.2>
11. Kolenichenko T.I. (2022) *Instytutsiini subiekty sotsialnoi reintehratsii veteraniv v umovach viiny: steikholderskyi pidkhid* [Subjects of Social Reintegration of Veterans in the Conditions of War: a Stakeholder Approach]. Publications of the research and educational innovation center for social transformations, pp. 269–282. DOI: <https://doi.org/10.54929/monograph-12-2022-06-03>
12. Verbytska A. (2021) Socio-economic mechanism of reintegration of ATO / OOS veterans in the sphere of social protection. *Problems and perspectives of economics and management*, no 2 (26), pp. 48–57. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-48-56](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-48-56)
13. Petryk O. (2023) Mechanisms of state involvement in the process of social entrepreneurship development as determinants of reintegration of military personnel, veterans of the ATO/OOS and their family members. *Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, no 3. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.5>
14. Dyvnych H. (2022) Higher education trend: social entrepreneurship as the key transversal skill. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. issue 3, pp. 21–28. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-3-3>
15. Revko A. (2022). Rol sotsialnoho pidpryyemnytstva u nahromadzhenni sotsialhoho kapitalu ta vyrishenni problem hromady v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky rehionu. [The role of social entrepreneurship in accumulating social capital and solving community problems in the context of digitalization of the region's economy]. *Economy and Society*. vol. 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-39>
16. Čiutiene R., Kholiavko N., Karpenko A., Plynokos D., Karpenko N. (2023) Synergy Effects for Project Stakeholders Under the Quadruple Helix Model. *2023 IEEE 12th International Conference on Intelligent Data Acquisition and Advanced Computing Systems: Technology and Applications (IDAACS)*. Dortmund, Germany. P. 917–922. DOI: <https://doi.org/10.1109/IDAACS58523.2023.10348760>
17. Kholiavko N.I., Verbytska A.V., Detsiuk T.M. (2019) Conceptualization of the blocks of the integrated model of competitive higher education of Ukraine according to the Quadruple Helix concept. *Intelligence XXI*, no. 4, pp. 107–116.
18. Zakharina T. (2023) Peculiarities of organizing the reintegration process of hybrid war veterans: the Quadruple Helix approach. *Pedagogical sciences: coll. of science works*, no. 102, pp. 62–67.
19. Mikhailina T.V. & Mozhovaia N.A. (2023) Poniattia sotsialnoho pidpryyemnytstva ta yoho spivvidnoshennia iz sumizhnymy katehoriamy u pravovii ploshchyni [The concept of social entrepreneurship and its relationship with related categories in the legal field] *Akademichni vizii*, no. (22). Available at: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/544/496>
20. The concept of implementation of state policy in the sphere of development of socially responsible business in Ukraine for the period up to 2030. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>
21. Shemihon O.I., Vykhor M.V., Rudenko M.V. (2019) Publichmo-pryvatne partnerstvo yak instrument sotsialno-ekonomichnoho rozvytku sela [Public-private partnership as a tool for socio-economic development of the village]. *Investments: practice and experience*, no. 12, pp. 31–36.
22. Bielov D., Bielova M. & Palapa B. (2023) Sotsialne pidpryyemnytstvo: poniattia ta oznaky [Social entrepreneurship: concepts and signs]. *Naukovui visnuk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Series: Law*, no. 1(75), pp. 149–154. Available at: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/275683/270675>